WAPENBORD VAN BURGEMEESTER JACOB DE KUISER IN DE OOSTKERK TE MIDDELBURG

door

W.S.S. VAN BENTHEM JUTTING
Domburgseweg 6, Domburg, Nederland

Met 1 plaat

De Oostkerk te Middelburg werd als protestantse kerk gebouwd van 1647 tot 1667. Het is een achthoekige koepelkerk in klassicistische barokstijl, waaraan achtereenvolgens de architecten Pieter Post, Bartholomeus Drijfhout, Aart van 's-Gravesande en Louis Jolijt gewerkt hebben. De kerk werd ingewijd op 6 juli 1667 (Ozinga, 1929; Van Swigchem, 1967; Van Benthem Jutting, 1968; Janse, 1969).

Binnen in de kerk, geheel verscholen achter het orgel, bevinden zich twee grote wapenborden: één van burgemeester Reynyer van der Beke (1657) en één van burgemeester Jacob de Kuiser (1656) [1].

Het tegenwoordige orgel werd in 1784 gemaakt door W. Lotens en J. Reichner (Janse, 1969: 73), maar het had een voorganger van veel kleiner afmeting, zodat te voren de twee wapenborden wèl goed zichtbaar waren van de kerkruimte uit.

Door hun verborgen plaatsing zijn beide wapenborden in de Franse tijd in 1798 ontsnapt aan de verwijdering van dergelijke tekenen van het oude bewind.

Beide wapenborden zijn in witte kalksteen gebeeldhouwd; de beeldhouwer is niet bekend. Dat van burgemeester Van der Beke blijft hier verder buiten beschouwing.

Het wapenbord van Jacob de Kuiser (hoog 130, breed 145 cm) wordt aan elke zijde gesteund door een mollig engeltje, dat uit een soort hoorn des overvloeds bloemen en vruchten laat neerdalen. Het eigenlijke schild is ovaal. Zijn achtergrond is rood geschilderd en door een witte, geprofileerde dwarsbalk in tweeën verdeeld. Boven de dwarsbalk zijn twee, er onder één Jacobsschelp (*Pecten jacobaeus*) gebeeldhouwd, alle drie wit en zodanig georiënteerd, dat het slot van de schelp bovenaan is geplaatst. Het schild is omgeven door een band met de woorden: DHr Burgemeester Jacob de Kuiser. Bovenaan staat het jaartal 1656, onderaan steunt het schild op een Pecten-achtige schelpfiguur.

---

1) Abusievelijk Jacob Visser genoemd in Voorloopige lijst der Nederlandsche monumenten van geschiedenis en kunst, deel VI, Zeeland, 1922: 142.

Jacob de Kuiser (of de Kuyser) bekleedde tussen 1650 en 1665 vele malen de ambten van schepen, raad en burgemeester van Middelburg (Kesteloo, 1901a: 19, 22). Ook was hij enkele jaren (1654-1664) kerkmeester der Nederlands Hervormde Kerk (Kesteloo, 1901b: 138, 159), en overdeken van het Broodbakkersgilde in die stad (Catalogus, 1910: 144-145). Hij overleed in 1665.

Zoals bekend werden Pecten-schelpen al sedert prehistorische tijden voor verscheidene doeleinden gebruikt; zij hadden bovendien een religieuse en een symbolische betekenis, waarbij vooral de Aphrodite-cultus veel bekendheid kreeg (Bratschkova, 1939; Wheeler, A symbol in ancient times, in Cox, 1957).

In de Middeleeuwen, van de twaalfde eeuw af, werd de Pecten-schelp het embleem van Sint Jacob, en — bij uitbreiding — van de bedevaartgangers uit alle delen van Europa die het graf van deze heilige in Santiago di Compostela in noordwest Spanje bezochten (De La Coste-Messelière, 1965; Van Herwaarden, 1967). Het is nog steeds niet duidelijk hoe het verband tussen St Jacob en de schelp is ontstaan, maar op beelden van de heilige, en op alle andere voorwerpen, welke met hem verband hielden, werden Pecten-schelpen afgebeeld (Hohler, The badge of St James, in Cox, 1957).

Als bewijs van hun volbrachte tocht namen de pelgrims een Pecten-schelp mee naar huis. Na thuiskomst van hun bedevaart verenigden de pelgrims zich in verscheidene plaatsen tot broederschappen, die de herinnering aan de gevaarvolle reis in onderlinge bijeenkomsten levendig wilden houden (Warcollier, Les confréries des pèlerins de Saint-Jacques, in De La Coste-Messelière, 1965).

In Nederland ontstonden o.a. een St Jacobsgilde te Haarlem en één te St Maartensdijk (Tholen). Het laatste werd na de komst der Hervorming in Zeeland opgeheven (Was, 1850). Het Haarlemse gilde bestaat nog en is omgezet in een liefdadigheidsinstelling.

Van lieverlede werd het gebruik van Pecten-schelpen na de Middeleeuwen geseculariseerd; zij verloren hun godsdienstige en symbolische betekenis, mede onder de invloed van de Renaissance, die uit Italië dit element van de Aphrodite-Venus-verering ontmythologiseerde en in het dagelijks leven bracht (Laver, The cradle of Venus, in Cox, 1957).

De schelpen werden tot zuiver traditionele ornamenten, die door hun decoratieve vorm en sculptuur kunstenaars en bouwmeesters inspireerden en tot ieders verbeelding bleven spreken lang nadat de bedevaarten tot het verleden behoorden.

Het voorkomen van Pecten-schelpen op familiewapens kàn een overlevering

zijn van een voorvader die in de Middeleeuwen ter bedevaart ging naar het graf van St Jacob, maar het is even goed mogelijk, dat de toepassing in een wapenbord zoals dat van burgemeester Jacob de Kuiser [2]) uitsluitend berust op de bekoring van de fraaie vorm (Bellew, Escallops in armory, in Cox, 1957). Het gebruik van een familiewapen kwam bij de gegoede burgerij in zwang, toen de behoefte ontstond om brieven e.a. documenten te zegelen, en men daarvoor een stempel met zijn wapen liet snijden.

Summary

The coat of arms (high 130, wide 145 cm) of Burgomaster Jacob de Kuiser in the Oostkerk at Middelburg (Netherlands), dated 1656, is described. The red shield is divided by a white, profiled cross-bar. The top partition bears two scallop shells (*Pecten jacobaeus*), the bottom partition one, all white.

The coat of arms is entirely concealed behind the organ and thus, luckily, escaped destruction during the French Revolution.

It is an open question why De Kuiser took scallop shells as his emblem. There are no indications that this badge of St James was inherited from an ancestor who, during the Middle Ages, undertook the pilgrimage to the tomb of the apostle at Santiago de Compostela in Spain.

Literatuur

Benthem Jutting, W. S. S. van, 1968. Ornamental shell festoons of the Oostkerk at Middelburg. — Beaufortia, 15: 15-20.

Bratschkova, M., 1939. Die Muschel in der antiken Kunst. — Bull. Inst. archéol. Bulgare, 12: 1-131.

Catalogus van het Stedelijk Museum van Oudheden (Oudheidkamer) te Middelburg, 4de uitg., 1910: 1-196.

Coste-Messelière, R. de la (ed.), 1965. Pèlerins et chemins de Saint-Jacques en France et en Europe du Xe siècle à nos jours. — Paris: 1-124.

Cox, Ian (ed.), 1957. The Scallop. Studies of a shell and its influence on humankind. — London: 1-135.

Herwaarden, J. van, 1967. Sint Jacobus in Spanje. — Spiegel Historiael, 2: 332-339.

Janse, H., 1969. Kerken en torens in Zeeland. — Zaltbommel: 1-127.

Kesteloo, H. M., 1901a. De stadsrekeningen van Middelburg, VII. 1650-1675. — Arch. Zeeuwsch Gen. Wetensch., 8 (4): 1-82.

——, 1901b. De kerkelijke rekeningen van Middelburg 1613—1672. — Arch. Zeeuwsch Gen. Wetensch., 8, (4): 137-174.

Lantsheer, M. F. & F. Nagtglas, 1879. Zelandia Illustrata, 1. — Middelburg: 1-815.

Ozinga, M. D., 1929. De Protestantsche kerkenbouw in Nederland van Hervorming tot Franschen tijd. — Amsterdam: 1-184.

Swigchem, C. A. van, 1967. Ontwerp- en bouwgeschiedenis van de Oostkerk te Middelburg — Gestencilde uitgave, Middelburg: 1-14.

Was, J., 1850. Het St Jacobs Gilde. — Nehalennia: 224-253.

---

2) Behalve het hierboven beschreven wapenbord in de Oostkerk heeft er een dergelijk wapenbord van een De Kuyser, eveneens met drie Pecten-schelpen, gehangen in de Oude Kerk te Middelburg. Het werd getekend in 1793 en, samen met alle andere wapens in Middelburgse kerken, verzameld in een album, dat thans in het Rijksarchief van Zeeland te Middelburg wordt bewaard. Al deze wapens zijn in de Franse tijd verwijderd (Lantsheer & Nagtglas, 1879: 268).

Wapenbord van burgemeester Jacob de Kuiser in de Oostkerk te Middelburg.
(Foto: Documentatiecentrum Zeeuws Deltagebied).